

De vroegste vermeldingen van de naam Brugge

De naam Brugge duikt in de bronnen op kort na het midden van de 9de eeuw⁽¹⁾. In zijn *Toponymisch woordenboek* geeft Maurits Gysseling de volgende attestaties voor de periode voor het jaar 1000 (Gysseling 1960, 195):

BRVGGAS, BRVCCIA, (840-875) [munten Karel de Kale] uenit in Bruciam *resp.* Bruociam (lees: Brucciam), 892, 2 kopieën 11de, Ann. Vedastini in Brutgis uico, eind 9de kop. 941 [Liber Traditionum Antiquus Sint-Pieters Gent]

Dit lijstje is – zoals hierna zal blijken – niet volledig en evenmin helemaal correct. De onvolledigheid is voor een deel natuurlijk het gevolg van de criteria gehanteerd bij het opmaken van het woordenboek. Gysseling nam zoals bekend enkel bronnen op die in een origineel van voor 1226 of in een kopie ouder dan 1200 bewaard zijn gebleven. Dit kan echter niet verklaren waarom de oudste vermelding van de naam Brugge die overgeleverd is in een afschrift uit de 12de eeuw door de mazen van het net is geglipt. In deze bijdrage willen we een kritisch overzicht bieden van de vroegste vermeldingen van de naam Brugge in eigentijdse bronnen. Hieronder verstaan we bronnen die effectief tot stand gekomen zijn in de tijd waaruit ze beweren te stammen. Of deze bronnen nog in origineel dan wel enkel in afschrift(en) zijn overgeleverd, is daarbij in wezen niet relevant. We hebben ons daarbij strikt beperkt tot de attestaties tot het midden van de 10de eeuw. Vermeldingen van latere datum (bijv. uit de 11de eeuw) die inhoudelijk handelen over de hier

⁽¹⁾ Dit artikel is een bewerkte en geannoteerde versie van een eerdere bijdrage: Declercq 2011.

besproken periode werden beschouwing gelaten. Dit geldt natuurlijk ook voor de stichtingsoorkonde van graaf Arnulf I voor het Sint-Donaaskapittel van 31 juli 961, die in werkelijkheid een falsum is uit het midden van de 13de eeuw (Derolez 1974). We bespreken eerst de verschillende vroege vermeldingen in chronologische orde. Daarna volgen nog een paar slot-beschouwingen over de oorsprong en de vroegste geschiedenis van de stad.

Eerst dienen we evenwel kort even stil te staan bij een vermeende vroege vermelding van Brugge uit de Merovingische periode. In de levensbeschrijving van de hl. Eligius, de *Vita Eligii* (tweede helft 7de eeuw – vroege 8ste eeuw), wordt bij de aanstelling van Eligius tot bisschop van Noyon-Doornik (641-660) een overzicht gegeven van de voornaamste plaatsen die tot zijn bisdom behoren. Naast de steden Vermand, Doornik en Noyon gaat het om drie *municipia*. Het eerste daarvan wordt aangeduid met het adjectief *Flandrensi*, de andere twee zijn Gent en Kortrijk (Krusch 1902, 695). Met het *municipium Flandrense* wordt duidelijk de hoofdplaats van de Vlaanderengouw (*pagus Flandrensis*) bedoeld. Al in de 17de eeuw werd de identificatie van deze niet bij naam vernoemde plaats met Brugge naar voor geschoven (Valesius 1675, 103 en 195-196)⁽²⁾ en dit zou lange tijd de gangbare opvatting blijven. Maurits Gysseling was echter van mening dat het ging om Oudenburg (Gysseling 1950, 68-71). Vanaf de jaren '70 pleitte Adriaan Verhulst vervolgens met grote stelligheid opnieuw voor Brugge (Verhulst 1977, 191-192; Verhulst 1986, 204; Verhulst 1989, 28; Verhulst 1999, 41). In 2011 heeft Yann Hollevoet dan op overtuigende wijze geargumenteed dat het weinig waarschijnlijk is dat het *municipium Flandrense* betrekking heeft op Brugge. De latere stad ligt immers aan de rand van de Vlaanderengouw en de oostelijke grens van deze gouw werd vermoedelijk gevormd door de Reie, wat impliceert dat een deel van het latere

⁽²⁾ Deze auteur baseert zich voor deze identificatie op een verkorte versie van de *Vita* in een 'oud handschrift' (*in veteri codice*) waar *Brugensi* staat in plaats van *Flandrensi* (zie het citaat bij Valesius 1675, 196).

stadsgebied in een andere gouw (de *pagus* van Aardenburg) gelegen was. Bovendien wijst de term *municipium* op het bestaan van een versterking en op Romeinse antecedenten, terwijl er voor Brugge geen aanwijzingen zijn van een Romeinse versterking of zelfs voor het bestaan van een uitgestrekte belangrijke nederzetting. Oudenburg daarentegen was wel degelijk een laat-Romeins *castellum*, en de plaats was ook centraal gelegen in de Vlaanderengouw. Alles wijst er derhalve op dat het *municipium Flandrense* naar alle waarschijnlijkheid Oudenburg is (Hollevoet 2011a, 100 en 102-103). Dit betekent dat er geen schriftelijke vermelding is van Brugge voor het midden van de 9de eeuw, wat overeenstemt met de informatie verstrekt door de archeologie.

Het *Breviarium de thesauro sancti Bavonis*

De oudste vermelding van de naam Brugge komt voor in het *Breviarium de thesauro sancti Bavonis, quod invenerunt fratres remansisse post Nordmannicam infestationem*, een inventaris van de kerkschat van de Gentse Sint-Baafsabdij, die opgesteld werd na de plundering van de abdij door de Noormannen en de terugkeer van de gevluchte kloostergemeenschap uit Laon. Inhoudelijk is de inventaris tweeledig: in een eerste gedeelte wordt een overzicht geboden van wat er nog overbleef van de kerkschat na de doortocht van de Noormannen, in het tweede deel wordt gewag gemaakt van talrijke kostbare voorwerpen die niet teruggevonden werden. Eén daarvan is een gouden kruis dat naar Brugge gezonden was om er beschermd te worden, maar dat nadien niet meer terugkeerde (*crux illa aurea, que Bruggis fuit ad servandum missa nec postea reversa*) (Bischoff 1967, 38-39).

Lange tijd heeft men gedacht dat met de *Nordmannica infestatio* de plundering van de Sint-Baafsabdij in 879-880 bedoeld werd en dat de inventaris bijgevolg geredigeerd werd bij de terugkeer van de *fratres* van Sint-Baafs in Gent in de eerste helft van de 10de eeuw, na een afwezigheid die meerdere decennia had geduurd (Dhondt 1957, 4; Verhulst 1958, 19 en 42; Aneca

1964, 1296-1297; D'Haenens 1967, 116, 135, 142 en 153). Tal van interne argumenten (w.o. de sterke gelijkenis met een eerdere, slechts fragmentair overgeleverde inventaris van de kerk-schat uit de vroege 9de eeuw en het feit dat de opstellers van de inventaris zich beroepen op het getuigenis van kloosterlingen die bepaalde verdwenen voorwerpen nog gezien en gebruikt hadden) sluiten een dergelijke interpretatie evenwel zeker uit. Zoals elders reeds uitvoerig uiteengezet werd, gaat het dan ook om een eerdere aanval van de Noormannen uit 851 (Verhulst 1971, 226-229; Declercq 1988). De kloostergemeenschap vluchtte toen eveneens naar Laon, maar keerde op korte termijn – in ieder geval voor 864 – terug naar Gent⁽³⁾. De inventaris (en dus de oudste vermelding van Brugge) kan derhalve kort na 851 gedateerd worden, of allicht beter tussen 851 en 864⁽⁴⁾. In tegenstelling tot wat we eerder meenden, kan met de nodige voorzichtigheid een nog preciezere datering voorgesteld worden⁽⁵⁾. Wellicht is er meer bepaald een verband met het zgn. Capitulaire van Soissons, een verordening van Karel de Kale uit 853, die in april van dat jaar koninklijke ‘zendbodes’ of *missi* uitstuurde om de kerkschatten van kloosters te inventariseren⁽⁶⁾. Uit de werkwoordvorm *invenimus* bij de aanvang van het *Breviarium* kan immers opgemaakt worden dat de inventaris inderdaad door koninklijke *missi* werd opgesteld. Eén van de *missi* die volgens een ander capitulaire uit november 853 door Karel de Kale werd aangesteld is bisschop Immo van Noyon-Doornik (Boretius, Krause 1897, 275). Over zijn activiteiten als *missus* in

(3) Dit kan afgeleid worden uit het feit dat Karel de Kale op 11 oktober 864 te Petegem (bij Oudenaarde) een diploma verleende aan de Sint-Baafsabdij: Gyseling, Koch 1950, 223-225.

(4) Verhulst 1971, 227-228 stelde een datering omstreeks 860 voor.

(5) In Declercq 2011, 129 stelden we dat er ‘misschien’ een verband was met het capitulaire van Soissons uit 853. Onze gewijzigde zienswijze vloeit voort uit een onderzoek van het uit Sint-Baafs afkomstige handschrift Parijs, Bibliothèque nationale de France, Latin 11379 (3de kwart 9de eeuw), waarin een brief voorkomt m.b.t. bisschop Immo van Noyon-Doornik, die wellicht betrokken was bij de opstelling van het *Breviarium*.

(6) Boretius, Krause 1897, 267: *Ecclesiae quoque luminaria et ornatum debitum ordinent, et thesaurum ac vestimenta seu libros diligenter inbrevient et breves nobis reportent.*

de Scheldevallei is daarenboven een brief bewaard gebleven in een 9de-eeuws handschrift afkomstig uit de Sint-Baafsabdij. Daarin is niet enkel sprake van de geschreven documenten (*breves*) die hij in het kader van zijn opdracht had opgesteld (*Omnes breves episcopus de missatica sua hic dimisit*), maar ook van het feit dat hij inderdaad een onderzoek instelde naar de kerkschatten in de regio (*De thesauris ecclesiasticis nostris cur ita ... inquireret*) (Zeumer 1886, 513-514; Berings 1986). Het is bijgevolg vrij waarschijnlijk dat de totstandkoming van het *Breviarium* in deze context moet worden gesitueerd. Bisschop Immo zelf werd in 859 of 860 door de Noormannen gedood (Berings 1986, 129-130). Op grond van dit alles mogen we het *Breviarium* dus wellicht tussen 853 en 859/60 dateren.

Het vroegste afschrift van deze inventaris dagtekent pas uit de 12de eeuw. Toen werd het *Breviarium* samen met twee andere documenten – de brief van abt Othelbold aan gravin Odiva (1019/30) en een lijst met relieken (11de eeuw) – toegevoegd aan een veel ouder handschrift, het zgn. Evangeliarium van de heilige Livinus, een Karolingisch evangelieboek dat vandaag nog steeds tot de kerkschat van de Sint-Baafskathedraal in Gent, de rechtsoptolger van de aloude Sint-Baafsabdij, behoort (Gent, Kathedraal, hs. 13, fol. 181r^o-v^o)⁽⁷⁾. Samen met beide andere teksten – en steeds in dezelfde volgorde als in het evangeliarium (brief Othelbold, *Breviarium*, reliekenlijst) – komt de inventaris ook voor in een paar handschriften van latere datum, die duidelijk rechtstreeks of onrechtstreeks afhankelijk zijn van de 12de-eeuwse kopie in het Livinus-evangeliarium: Gent, Universiteitsbibliotheek, hs. 439, fol. 155r^o-v^o (14de eeuw, aanvulling bij de kroniek van Jan van Tielrode)⁽⁸⁾; Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 14524-14526 (15de eeuw, *Chronicon sancti Bavonis*)⁽⁹⁾.

(7) Uitgave naar dit handschrift: Bischoff 1967, 38-39. De toegevoegde teksten staan op een bifolium dat ingebonden werd tussen fol. 179 en 182 van het evangeliarium; zie Van Acker 1960, 81.

(8) Uitgave naar dit handschrift: Wattenbach 1883, 374.

(9) Uitgave naar dit handschrift: De Smet 1837, 546-547.

Munten van Karel de Kale en Karel de Eenvoudige

Uit de tweede helft van de 9de eeuw zijn twee (en misschien drie) types Karolingische munten bekend die in Brugge geslagen werden. Het gaat telkens om zilveren penningen (of 'denarii'). Ze behoren tot het zgn. GDR-type: dit zijn munten die op de voorzijde het monogram van de naam Karolus hebben met daarrond de legende GRATIA DEI REX; op de achterkant staat een kruis met errond als legende de naam van de plaats waar de munt geslagen werd. Dit type werd in 864 ingevoerd door Karel de Kale en beide Brugse munttypes werden lange tijd doorgaans aan deze koning toegeschreven. Dit is nog zo in het *Toponymisch woordenboek* van Gysseling, die hiervoor verwijst naar het bekende repertorium van Maurice Prou (Gysseling 1960, 195). Prou is evenwel voorzichtiger en genuanceerder. Hij spreekt immers over 'monnaies au type de Charles le Chauve' (d.w.z. munten van het GDR-type) en acht het mogelijk dat het tweede type (met het opschrift BRVCCIA MO) in feite uit de tijd van Karel de Eenvoudige (893-923) stamt (Prou 1896, 28). Een decennium eerder had een andere Franse numismaat, Ernest Gariel, de munten van het tweede type overigens al effectief bij deze koning ondergebracht (Gariel 1884, 290). In een bijdrage over de betekenis van de naam Brugge in dit tijdschrift had Gysseling in 1944 op basis van Prou zelfs beide Brugse munttypes aan Karel de Eenvoudige toegewezen en dus de vormen BRVGGAS en BRVCCIA in de jaren 893-923 gesitueerd (Gysseling 1944, 69 en 71-72). Thans evenwel is men het erover eens dat het eerste type wel degelijk van koning Karel de Kale (864-875) afkomstig is, terwijl het tweede inderdaad eerder aan koning Karel de Eenvoudige (893/98-923) dient te worden toegeschreven. Dit blijkt vooral uit de chronologie van de muntschatten waarin exemplaren van beide types werden aangetroffen. Een bijkomende moeilijkheid is dat diverse numismaten thans een aantal exemplaren met een erg verbasterde legende, die voordien vaak tot het eerste type gerekend werden, als een afzonderlijk derde type beschouwt dat

op naam zou staan van koning Odo (888-898). Van al deze munttypes bestaan meerdere varianten, wat te verklaren is door het gebruik van meerdere muntstempels per type.

Het eerste type heeft op de voorkant +GRATIA of +CRATIA D-I REX (of een variant daarvan zoals +GRIATIA of +CRIATIA D-I REX) en een monogram met K; op de keerzijde +BRVGGAS MON of +BRVCCAS MON (ook hier komen varianten of verbasteringen voor, bijv. +BRIVGGAS MON of BRIVCCAS MON)⁽¹⁰⁾. Het onderscheid tussen de letters C en G is op munten uit die tijd niet altijd duidelijk. Vandaar dat sommigen G lezen (Prou 1896, 28; Depeyrot 1993, 123-124; Moesgaard 2014, 47, 56 en 58)⁽¹¹⁾, anderen C (Frère 1977, 50; Frère 1980, 114), nog anderen in het ene woord C en in het andere G (Gariel 1884, 217), of in de ene variant G en in de andere C (Morrison, Grunthal 1967, 188). Voortgaande op gepubliceerde afbeeldingen van deze Brugse munten meen ik dat hier wel degelijk eerder een G bedoeld lijkt te zijn, en dat de correcte lezing van de plaatsnaam derhalve BRVGGAS is. Exemplaren van dit type werden gevonden in Domburg (1 ex.), Glisy (ca. 880; 2 ex.), Zelzate (875/77; 1 ex., met de zeer erg verbasterde legende +DISIASCA op de voorkant)⁽¹²⁾ en

⁽¹⁰⁾ Frère 1977, 49-50 (type 1, munten aangeduid met de letters a, g, h, j, k en l) en plaat 1 (nrs. 1a, 1g en 1h); Frère 1980, 114 (type 1).

⁽¹¹⁾ De laatstgenoemde auteur vermeldt wel één exemplaar van dit type gevonden in de muntschat van Ablaincourt, dat op de voorkant CRATIA D- REX en op de keerzijde +BRIVGGAS MON heeft; deze munt heeft hij evenwel niet zelf beschreven, maar is hem meegedeeld door Michel Dhénin (Moesgaard 2014, 59).

⁽¹²⁾ Frère 1980, 114 (type 1, nrs. q en r) rekent op grond van deze verbastering ook een munt gevonden in Glisy met een nagenoeg identiek opschrift op de voorzijde (en een eveneens totaal verbasterd opschrift op de keerzijde: +TIICCADME) tot dit type. Vergelijk ook de ietwat afwijkende transcriptie bij Moesgaard 2014, 56 (vondst Zelzate, nr. 5.1) en 58 (vondst Glisy, nr. 8.18), volgens wie de voorzijde van beide exemplaren volledig identiek is. Indien dit correct is, bevat de muntschat van Glisy 3 exemplaren van het GDR-type van Karel de Kale uit Brugge. Moesgaard zelf blijft echter eveneens voorzichtig, want hij plaatst bij het verbasterde exemplaar gevonden in Glisy een vraagteken na Brugge.

Ablaincourt (879/84, 1 of 2 ex.)⁽¹³⁾. Dit type kan gedateerd worden in de periode dat Karel de Kale koning was, met name 864-875.

Sinds de 19de eeuw worden door sommige numismaten (Charvet 1870, 426-427; Gariel 1884, 217-218; Frère 1977, 50; Moesgaard 2014, 56 en 58-59) tot dit eerste type ook een aantal munten gerekend met sterk verbasterde legendes: op de voorkant +ODATAOIIIEX (of iets soortgelijks) en een monogram met K, op de achterkant +BRVDONSONT, +BRVDVNZVT, +BRATNOSODT, of een nog meer gedegeneerde vorm zoals +RRVDVNSVT. Exemplaren hiervan bevonden zich in de al vermelde muntschatten van Glisy (3 of 4 ex.) en Zelzate (1 ex.), en misschien ook in die van Ablaincourt (1 ex.)⁽¹⁴⁾. Sinds een paar decennia menen bepaalde numismaten evenwel dat deze

⁽¹³⁾ De opgegeven datering voor de muntschatten van Glisy, Zelzate en Ablaincourt is gebaseerd op Coupland 2011, 218-219 (nr. 154 Zelzate, nr. 164 Ablaincourt en nr. 170 Glisy, met noten 80, 87 en 91 op p. 232-235). De muntschat van Ablaincourt is niet gepubliceerd, maar een gedeeltelijke beschrijving (als 'ANS Find', met de commentaar "provenance and date of discovery as yet undetermined") is te vinden bij Morrison-Grunthal 1967, 369-370; cf. Coupland 2011, 233. Zie ook Moesgaard 2014, 59, die 3 in Ablaincourt gevonden Brugse exemplaren beschrijft: één is zeker Brugs (nr. 9.28), de twee andere voorziet hij van een vraagteken; hiervan kan het tweede (nr. 9.30) met Frère 1980, 114 (nr. 1k) niettegenstaande de verbasterde legende +BRVIICSVNIAS (Moesgaard) of +BRVIICSVAIAS (Frère) bij dit type gelaten worden, het eerste (nr. 9.29) echter met de verbastering +BRVDV NOV T lijkt, zoals reeds aangegeven door Frère 1980, 115 (nr. 1bis i, met als transcriptie +BRVCV-MOVT), eerder thuis te horen bij het zo dadelijk te bespreken type, waarvan de Brugse herkomst erg onzeker is; een moeilijkheid voor deze toeschrijving is wel dat de voorzijde van deze munt nauwelijks verbasterd is, wat dan toch voor het eerste type (en dus voor de interpretatie van Moesgaard) zou kunnen pleiten. Wat de muntschatten van Zelzate en Glisy betreft, zijn bij Moesgaard 2014, 56 en 58-59 respectievelijk 1 (nr. 5.1) en 2 (nrs. 8.12 en 8.13) munten zeker tot het Brugse GDR-type van Karel de Kale te rekenen; voor de overige munten, zie hierna noot 14.

⁽¹⁴⁾ Frère 1977, 50 (type 1, munten aangeduid met de letters b, c, d, e, f, i, m, n, o en p) en plaat 1 (nrs. 1b, 1c, 1d, 1e, 1f, 1m, en 1n); Frère 1980, 114-115 (type 1bis); Moesgaard 2014, 56 (vondst Zelzate, nr. 5.2), 58-59 (vondst Glisy, nrs. 8.14-8.17) en 59 (vondst Ablaincourt, nr. 9.29; zie hierboven noot 13). Voor de muntschat van Glisy somt de laatstgenoemde auteur 4 dergelijke exemplaren op, terwijl er doorgaans maar sprake is van 3.

munten op rekening van koning Odo moeten geschreven worden⁽¹⁵⁾. Eensgezindheid lijkt hierover niet te bestaan, want anderen brengen ze nog steeds bij het type van Karel de Kale onder⁽¹⁶⁾. Daarenboven menen sommige numismaten dat het hier gaat om een niet te localiseren muntatelier⁽¹⁷⁾. Indien ze inderdaad uit de regering van Odo zouden stammen en van een Brugs atelier afkomstig zouden zijn, kunnen ze enkel gedateerd worden tijdens de periodes dat graaf Boudewijn II, die toen meester was van Brugge, deze koning erkende, namelijk 888-892 en 896-898⁽¹⁸⁾. Daarenboven zou deze nieuwe toeschrijving ook de datering van de muntschatten van Glisy en Zelzate met zowat een decennium verschuiven van ca. 880 naar ca. 890-895. Dit alles is echter hoogst onzeker. De toeschrijving van deze munten aan Odo, die teruggaat terug op een terloopse opmerking van de Franse numismaat Jean Lafaurie in een boekbespreking (Frère 1980, 112-113), is immers zeer twijfelachtig.

⁽¹⁵⁾ Frère 1980, 112-115 (type 1bis); Haertle 1993, 682 (met afbeelding p. 684, nr. 9); Haertle 1997, 188-189 en 206.

⁽¹⁶⁾ Depeyrot 1993, 123-124 (nr. 226); deze auteur neemt ten onrechte aan dat Frère 1980 deze munten aan Karel de Eenvoudige zou hebben toegeschreven. Moesgaard 2014, 47, 56 en 58-59; Coupland 2011, 234-235 (noot 91: “Bruges?: 6 (Haertle attributes 4 of these to Odo)”; dit laatste is niet correct want bij Haertle 1997, 206 worden maar 3 munten opgesomd).

⁽¹⁷⁾ Prou 1896, 133; Morrison, Grunthal 1967, 250-251 (nrs. 1112 en 1114); Metcalf 1990, 86 (BRUDONSONT wordt omschreven als “unlocated mint”); zie ook Frère 1980, 113: “on peut se demander s’il convient de laisser ces deniers à Bruges”. Frère plaatst in dit artikel bij zijn overzicht van de munten van dit type dan ook een vraagteken bij Brugge.

⁽¹⁸⁾ Boudewijn II maakte in de late 9de eeuw handig gebruik van de strijd rond het West-Frankische koningschap om zijn eigen macht territoriaal uit te breiden en zo het graafschap Vlaanderen tot stand te brengen: toen na de dood van de Karel de Dikke in 888 duidelijk werd dat de Oost-Frankische Karolinger Arnulf van Karinthië de West-Frankische kroon niet zou aanvaarden, erkende hij als één van de eerste magnaten in het noorden van het West-Frankische rijk de niet-Karolinger Odo die zich reeds tot koning had laten kronen; begin 893 sloot hij zich aan bij de Karolingische partij rond de aartsbisschop van Reims die de jonge Karolinger Karel de Eenvoudige op de troon bracht; in 895 liet hij deze in de steek om zich te wenden tot de pas geïnstalleerde koning van Lotaringen, Zwentibold, een zoon van Arnulf van Karinthië; in 896 erkende hij opnieuw Odo, die in 898 overleed en definitief werd opgevolgd door Karel de Eenvoudige. Over de wisselende loyauiteiten van Boudewijn II, “voor wie trouw een loos begrip was”, zie Koch 1981, 361-363.

Ze lijkt ingegeven door de vage gelijkenis tussen de eerste letters van de legende op de voorkant (ODATAOIIIEX) en de naam van koning Odo⁽¹⁹⁾. Veel waarschijnlijker is dat het hier gewoon gaat om de verbastering van de normale legende GRATIA D-I REX op de munten van Karel de Kale in de jaren 864-875. In zijn recente overzicht van Karolingische muntschatten bestempelt Simon Coupland de toewijzing aan Odo dan ook terecht als een verkeerde interpretatie en hij behoudt voor de muntschatten van Glisy en Zelzate bijgevolg een datering onder Karel de Kale (Coupland 2011, 218-219 en 232). Daarbij komt nog dat ook vraagtekens moeten geplaatst worden bij de toewijzing van deze munten aan Brugge. Net als bij de interpretatie van de verbasterde legende op de voorzijde, lijkt ook bij de verbasterde plaatsnaam op de achterkant een vage gelijkenis (de eerste letters BRV) aan de basis van de identificatie te liggen⁽²⁰⁾.

Het tweede type vertoont als legende op de voorzijde +CRATA D-I REX (of een variant als CIRATIA D-I REX) en een monogram met K of C; de achterkant heeft +BRVCCIA MO. Exemplaren van dit type werden aangetroffen in de enorme muntschat van Cuerdale in Engeland (905-910; 3 of 4 ex.), en vooral in die van Assebroek (ca. 900), waar 139 van de 205 beschreven exemplaren tot dit Brugse type behoorden: 133 daarvan hadden in de legende op de achterzijde BRVCCIA MO, 5 droegen de variant BRVCCA MO en één enkel had

⁽¹⁹⁾ Haertle 1993, 682 meent dat de legende, die op de munt gevonden in Zelzate +ODVTDAOIIIEX+ luidt, vermoedelijk achterwaarts gelezen moet worden als +EIIIOA DT VDO+, wat “een sterk verwilderde variëte” zou zijn van de onder koning Odo gebruikelijke legende GRATIA DI REX ODO. Het kruis achteraan moet (zoals op alle exemplaren van deze munten) o.i. als een X gelezen worden, zodat deze interpretatie uitgesloten lijkt.

⁽²⁰⁾ Charvet 1870, 427: “il existe dans le faire de ces deniers une certaine analogie qui me porte à croire qu'ils appartiennent à Bruges”. Zie hierover ook Moesgaard 2014, 48: “la légende du revers est cependant fortement corrompue, et l'attribution à l'atelier de Bruges n'est même pas assurée – elle est pourtant maintenue par les chercheurs faute de meilleure hypothèse”.

BRVICCA MO⁽²¹⁾. De numismaat C.A. Serrure die deze vondst uit 1858 beschreef, las de C hier telkens als G, doch het is allicht aangewezen hier de C te behouden, daar er op de munten – zowel op voor- als op de keerzijde – ditmaal wel degelijk eerder een C lijkt te staan (ook al had de graveur van de muntstempels ongetwijfeld de bedoeling een G aan te brengen). Dezelfde Serrure identificeerde de op deze munten vermelde koning als Karel de Eenvoudige en hij meende dat ze door graaf Boudewijn II geslagen werden in de jaren 893-898, dus toen koning Odo nog in leven was en de graaf diens rivaal voor het koningschap steunde (Serrure 1859-1860, 421). Indien dit inderdaad zo zou zijn dan is enkel de periode 893-894 mogelijk, toen Boudewijn II effectief Karel de Eenvoudige als koning erkende⁽²²⁾. Het is evenwel niet uitgesloten dat de munten pas na het overlijden van Odo in 898 werden vervaardigd. De aanwezigheid van enkele munten van dit type in de goed dateerbare munschat van Cuerdale (905-910) toont in ieder geval aan dat deze munten al circuleerden omstreeks 900.

Voor het laatste munttype is het zeker dat het in feite op last van de graaf van Vlaanderen geslagen werd. Ook de munten van het eerste type, op naam van Karel de Kale, werden in feite onder verantwoordelijkheid van de toenmalige graaf van de *pagus Flandrensis* – Boudewijn I – geslagen. In de rode eeuw zijn de Vlaamse graven in Brugge als een zgn. ‘type immobilisé’

⁽²¹⁾ Frère 1977, 50-51 (type 2) en plaat 1; Frère 1980, 115 en plaat VI; Depuyrot 1993, 124 (nr. 227); Serrure 1859-1860; Haecck 1996, 57; Soers 1987, 274-276; Moesgaard 2014, 61-62. Voor de muntschatten van Cuerdale en Assebroek, zie Coupland 2011, 220-221 (nr. 218 Cuerdale, nr. 222 Assebroek) met noten 123 en 126 op p. 239-240; deze auteur dateert de muntschat van Assebroek vrij laat in de regering van Karel de Eenvoudige, nl. ca. 910-922, omdat er geen munten van Odo in aanwezig waren. Moesgaard 2014, 51 en 61, daarentegen meent dat de terminus post quem van deze muntschat ca. 890 is omdat het eigenlijk gaat om munten geslagen door Boudewijn II, die een bestaand munttype (GDR van Karel de Kale) herneemt; daarom kan men z.i. niet voortgaan op het begin van de regering van Karel de Eenvoudige (893 of 898). Het lijkt ons evenwel beter aan te nemen dat deze munten wel degelijk ten tijde van Karel de Eenvoudige zijn geslagen; vandaar onze datering ca. 900.

⁽²²⁾ Zie hierboven noot 18.

munten van een Karolingisch type blijven aanmunten. Minstens 9 munten van een dergelijke latere versie van het tweede type werden aangetroffen in de muntschat van Grisebjerggård in Denemarken (kort na 942/3). Ze dragen op de keerzijde de legende +BRVCCIA MO of +BRVCCIA MONE⁽²³⁾. Het belangrijkste verschil met de munten uit de tijd van Karel de Eenvoudige is het lagere gewicht: 1,17-1,30g tegenover 1,55-1,85g (Moesgaard 2014, 54 en 51). Een laag gewicht is – naast een degeneratie van dit geïmmobiliseerde type – ook kenmerkend voor exemplaren van Brugse munten aangetroffen in diverse muntschatten uit de late 10de en de eerste decennia van de 11de eeuw, gevonden in Scandinavië en het Balticum⁽²⁴⁾.

De Annales Vedastini

Tussen 874 en 900 tekende een monnik van de Sint-Vaastabdij in Atrecht per jaar de voornaamste gebeurtenissen uit de regio op in een bron die bekend staat als de *Annales Vedastini*. Vanaf 888 besteedt hij daarbij veel aandacht aan het optreden van graaf Boudewijn II en zijn tekst vormt dan ook een belangrijke bron voor de vroegste geschiedenis van het graafschap Vlaanderen. Onder het jaar 892 duidt hij niet alleen herhaaldelijk (en dit voor het eerst) het machtsgebied van Boudewijn II aan als Vlaanderen (*Flandras*, *Flandris*), maar vermeldt hij ook Brugge als een steunpunt van de graaf. Begin 892 nam Boudewijn II, die vanuit Vlaanderen (*a Flandris*) naar Atrecht was gekomen, tegen de wil van de West-Frankische koning Odo bezit van de versterkte Sint-Vaastabdij. Nadat onderhandelingen niets uitgehaald hadden en Boudewijn II zich in het versterkte klooster verschanst had, veinsde koning Odo met een leger op te trekken naar Atrecht. In werkelijkheid echter marcheerde hij richting Vlaanderen (*re autem vero Flandris petiturus*). Boudewijn II verliet Atrecht en wist via een andere weg de koning voor te zijn en Brugge te bereiken (*per aliam viam*

⁽²³⁾ Moesgaard 2014, 63 (nrs. 20.4-20.12). Zie ook Moesgaard 2013.

⁽²⁴⁾ Albrecht 1959, 52; Metcalf 1979, 5; Moesgaard 2014, 54.

antecessit regem venitque in Bruciam of *Bruociam*), waarna de koning op zijn stappen terugkeerde (de Simson 1909, 72).

Deze laat-9de-eeuwse tekst is overgeleverd in vier handschriften uit de 11de eeuw. In twee daarvan ontbreken de woorden *in Bruciam/Bruociam* (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 15835, uit de abdij van Sint-Bertijns, en hs. 6439-6451, uit Sint-Vaast). In de twee andere handschriften, waarin de passus wel voorkomt, is de tekst van de *Annales Vedastini* niet als afzonderlijke tekst overgeleverd, maar ingelast in latere werken, met name de *Annales Lobienses* (Bamberg, Staatsbibliothek, Patr. 62, olim E III 18, fol. 90v^o; vroege 11de eeuw) en het *Chronicon Vedastinum* (Douai, Bibliothèque Municipale, ms. 795, fol. 134r^o). Desalniettemin bieden deze twee handschriften volgens de tekstuitgever een tekst die dichter bij het verloren origineel staat dan de beide andere (de Simson 1909, IX). In het eerstgenoemde manuscript komt de lezing *Bruciam* voor, in het tweede staat *Bruociam*. In zijn editie uit 1871 meende C. Dehaisnes dat dit een schrijffout is voor *Bruciam* (Dehaisnes 1871, 343-344), en dit is ook de mening van M. Gysseling (Gysseling 1960, 195). Dehaisnes was overigens ook de eerste om de identificatie met Brugge voor te stellen, die vreemd genoeg door de Duitse tekstuitgever werd verworpen⁽²⁵⁾.

Het *Liber Traditionum Antiquus* van de Gentse Sint-Pietersabdij

Het bekende *Liber Traditionum Antiquus* (LTA) van de Gentse Sint-Pietersabdij dat in het midden van de 10e eeuw werd geschreven (Gent, Rijksarchief, Sint-Pietersabdij, 2de reeks, 2ter) eindigt onder de rubriek *Item nomina de familia sancti Petri qui censum debent dare festivitate sancti Martini ad mensa fratrum* met een lijst van personen die op de feestdag van Sint-Maarten (11 november) een cijns moeten betalen aan de kloostergemeenschap. Onder deze personen is er een zekere

⁽²⁵⁾ De Simson 1909, 72 noot 2: "Dehaisnes ... Brügge intellegendum credit ... sed hoc vix veri simile videtur".

Ubilin die met zijn drie zusters in Brugge verblijft: *Vbilin denarios IIII et tres sorores eius similiter, in Brutgis uico manet* (Gysseling, Koch 1950, 138). Deze Ubilin, die net als zijn zusters jaarlijks 4 penningen aan Sint-Pieters dient te betalen, is de eerste bij naam gekende Bruggeling. De aanduiding *vicus*, die in deze lijst ook bij Antwerpen voorkomt, staat in contrast met de omschrijving van alle andere vermelde plaatsen als *villa* (d.i. landelijk domein of agrarische nederzetting), en mag derhalve als handelsnederzetting geïnterpreteerd worden (Declercq 1998, 204-205; Declercq, Verhulst 2003, 1016-1017).

Het LTA is een dossier dat tussen 944 en 946 (en niet in 941 zoals de laatste uitgevers menen) door de monniken van Sint-Pieters werd samengesteld in het kader van de restauratie van hun klooster door graaf Arnulf I.⁽²⁶⁾ Het bevat afschriften of samenvattingen van oorkonden en andere documenten van de 7de tot en met de eerste helft van de 10de eeuw. Ook de lijst met cijnsplichtigen is dus naar alle waarschijnlijkheid een kopie van een al bestaand document. Volgens Anton Koch “moet men het aanleggen van de originele lijst op zijn laatst in het eerste kwartaal van de tiende, zelfs misschien nog eerder op het einde van de negende eeuw plaatsen” (Koch 1949, 147). In de editie van deze tekst die hij samen met M. Gysseling verzorgde wordt zonder meer de datering ‘einde 9de eeuw’ weerhouden⁽²⁷⁾. Koch baseert zich hiervoor hoofdzakelijk op de interpretatie van de hoofdletter M die bij de helft van de namen staat en die *mortuus* of *mortua* zou betekenen. De helft van de in lijst opgesomde personen zou dus reeds overleden zijn in het midden van de 10de eeuw. Verder stelt hij vast dat de Sint-Pietersabdij in de meeste plaatsen die in de lijst vermeld worden geen bezittingen had. Dit leidt hem tot de veronderstelling dat het zou gaan om horigen of laten die ten gevolge van de Noormanneninval

⁽²⁶⁾ Zie voor de datering en het doel van het LTA Declercq 1998, 222-251.

⁽²⁷⁾ Gysseling, Koch 1950, 138. In een iets eerdere editie van dezelfde tekst opteerden beide uitgevers evenwel voor ‘begin van de tiende eeuw’: Gysseling, Koch 1948, 259 en 298.

van 879/80 van de abdijdomainen waren gevlucht en waren weggebleven.

Om redenen die we omwille van plaatsgebrek niet in detail kunnen uitleggen, dient zowel de interpretatie als de datering van Koch verworpen te worden⁽²⁸⁾. De lijst sluit in het LTA onmiddellijk aan op een overzicht van de schenkingen van zgn. vrijgewijden in de 9de en de eerste helft van de rode eeuw. De personen in de lijst zijn dan ook geen gevluchte horigen, maar eveneens vrijgewijden, dit zijn mensen die onder de bescherming van het klooster stonden en in ruil daarvoor een jaarlijkse cijns (doorgaans 2 penningen, soms 4 zoals hier) op een vastgestelde dag – meestal de feestdag van een heilige – moesten betalen. Dit verklaart meteen waarom ze doorgaans niet verblijven op abdijdomainen. Bovendien worden de meeste van de 21 plaatsen in de lijst als *villa* omschreven, een woord dat in de Karolingische bronnen van Sint-Pieters, en meer in het bijzonder in het LTA, relatief weinig voorkomt (Declercq 1998, 204-205; Declercq, Verhulst 2003, 1016-1019). Dit lijkt erop te wijzen dat de lijst jonger is dan de andere onderdelen van het LTA. Vandaar dat het beter is deze lijst in de eerste helft van de rode eeuw te dateren.

De brief van Arnulf I aan de aartsbisschop van Reims over de relieken van de hl. Donaas

Tussen 941 en 946 – allicht in 944 of 945 – schreef graaf Arnulf I een brief aan aartsbisschop Hugo van Reims – zijn schoonbroer – met de vraag om hem een levensbeschrijving te bezorgen van de hl. Donaas, waarvan de relieken door zijn grootvader Boudewijn I eerst naar het klooster van Torhout en vandaar naar Brugge, dat omschreven wordt als een *portus*, d.i. een handelnederzetting met een haven, waren overgebracht (*ad*

⁽²⁸⁾ Zie hierover uitvoerig Declercq 1998, 202-206.

Brudgias portum quo nunc quiescit ...asportari fecit)⁽²⁹⁾. Deze brief is samen met het antwoord van de aartsbisschop en het sermoen over de hl. Donaas dat hij aan de graaf liet bezorgen, overgeleverd in een omvangrijker dossier over de hl. Donaas dat deel uitmaakt van het zgn. *Legendarium Flandrense*, een grote verzameling heiligenlevens en andere hagiografische geschriften geordend volgens de kalender per maand op basis van de feestdag van de heilige. Naar alle waarschijnlijkheid werd deze verzameling samengesteld in de abdij van Ten Duinen in de tweede helft van de 12de eeuw (Dolbeau 1981, 427-437). Helaas is geen enkel volledig exemplaar van dit *Legendarium* bewaard gebleven. Voor de maand oktober – de feestdag van Donaas valt op 14 oktober – zijn enkel de delen tot ons gekomen afkomstig uit de abdij van Clairmarais in Frans-Vlaanderen (Saint-Omer, Bibliothèque Municipale, ms. 716, V, fol. 113v^o) en de abdij van Vaucelles (Brussel, Koninklijke Bibliotheek, hs. 7460, fol. 75v^o-76v^o). Het handschrift van Clairmarais, dat dateert uit de vroege 13de eeuw en behoort tot de oorspronkelijke, korte versie van het *Legendarium Flandrense* (Dolbeau 1981, 433), heeft de archaïsche spelling *Brudgias*, die ongetwijfeld opklimt tot de 10de eeuw. Het manuscript van Vaucelles dat uit de 13de eeuw stamt en een vertegenwoordiger is van de latere, meer uitgebreide versie van het *Legendarium* (Dolbeau 1981, 434), heeft daarentegen de lezing *Brugias*. Daarnaast is in een andere context ook nog een afschrift van deze brief uit de late 15de eeuw voorhanden (Brugge, Archief Bisdom, Sint-Donaas, A128, fol. 106v^o-107r^o).

In navolging van de Engelse historicus Philip Grierson werd de authenticiteit van de brief van Arnulf I, het antwoord van de aartsbisschop en het ermee samenhangende sermoen lange tijd verworpen. Grierson betoogde in 1937 dat de briefwisseling tussen Arnulf I en aartsbisschop Hugo een vervalsing is uit de late 11de eeuw en hij meende tevens dat de handschriften het

⁽²⁹⁾ Lambert 2008, 4-5 (brief Arnulf I) en 5-6 (antwoord aartsbisschop Hugo), beide met als datering '925-931 of 941-946'.

sermoen over de hl. Sint-Donaas ten onrechte toeschreven aan de bekende 10de-eeuwse auteur Ratherius van Verona die ook monnik van Lobbes was (*a quodam episcopo Veronense monacho Laubiense*) (Grierson 1937, 173-174). In de jaren '80 evenwel wisten François Dolbeau en Alain Dierkens met overtuigende argumenten aan te tonen dat zowel de briefwisseling als het sermoen wel degelijk uit het midden van de 10de eeuw stammen. Niet alleen vertoont het sermoen taalkundige en stilistische gelijkenissen met andere werken van Ratherius, maar de bisschop van Verona bevond zich eind 944, toen hij op weg was van de Provence naar Lobbes, in de buurt van Reims. Het is ook bekend dat hij in de periode 944-946 in contact stond met Flodoard van Reims, een auteur die rond 950 in zijn geschiedenis van de kerk van Reims gewag maakt van de verspreiding van de cultus van de hl. Donaas in de kuststreek van het bisdom Doornik – dus in de Vlaamse kustvlakte. Het sermoen is blijkens de tekst bovendien duidelijk gericht aan een Reims publiek en werd allicht door Ratherius zelf in Reims uitgesproken op de feestdag van sint Donaas, vooraleer het samen met het antwoord van de aartsbisschop aan graaf Arnulf I bezorgd werd. Dit alles moet voor 946 gebeurd zijn, het jaar waarin Ratherius terugkeerde naar zijn bisdom in Italië en Hugo, die eigenlijk een usurpator was, als aartsbisschop weer plaats moest ruimen voor de in 940 door zijn vader uit Reims verdreven legitieme aartsbisschop Artaldus. Het is moeilijk voorstelbaar dat een falsaris uit de 11de eeuw een briefwisseling zou gefabriceerd hebben tussen de graaf en een usurpator die uit de bisschoppenlijst van Reims geschrapt was (Dolbeau 1980, 335-353; Dierkens 1990, 309-313).

De authenticiteit van de briefwisseling tussen Arnulf I en de aartsbisschop betekent dat de eerste vermelding van Brugge als *portus* niet uit 1010 dateert zoals lang werd aangenomen⁽³⁰⁾, maar reeds uit de jaren 944 of 945, of in ieder geval tussen 941

⁽³⁰⁾ Deze vermelding komt voor in de *Translatio prima Bavonis* uit de vroege 11de eeuw: *in portu scilicet Bruggensi* (Coens 1968, 54).

en 946. In de bewuste passus wordt gesteld dat Boudewijn I, de grootvader van Arnulf I, de relieken van de hl. Donaas liet over brengen van het klooster van Torhout naar de *portus* Brugge. Dit betekent vanzelfsprekend niet dat Brugge reeds als een *portus* mag beschouwd worden in de tijd van Boudewijn I, want de formulering van de brief – en dus ook de term *portus* – geldt enkel voor de tijd van de opstelling ervan in het midden van de rode eeuw. Wel biedt deze brief een betrouwbare bron voor de translatie van de relieken van de hl. Donaas naar Brugge door Boudewijn I (863-879). Ook Grierson die de brief als een vervalsing bestempelde meende overigens al dat de erin vervatte gegevens teruggingen op een betrouwbare traditie. In de dagen van Arnulf I vertoonde deze traditie wel reeds een vervorming, in die zin dat de translatie van de relieken van Reims naar Torhout eveneens aan Boudewijn I werd toegeschreven. Dit is chronologisch onmogelijk daar Boudewijn I volgens de brief de relieken ontvangen zou hebben van aartsbisschop Ebo van Reims († 845). Zoals Grierson zeer duidelijk wist uiteen te zetten heeft de Brugse traditie blijkbaar twee verschillende gebeurtenissen samengevoegd: enerzijds de schenking van de relieken door Ebo aan Anscharius, bisschop van Hamburg, en hun overbrenging naar het door deze laatste bestuurde klooster Torhout in de jaren 831-832, anderzijds de overbrenging van deze relieken van Torhout naar Brugge door Boudewijn I kort na 863 (Grierson 1937; Dierkens 1990, 312-313).

*

*   *

De lijst met de oudste eigentijdse vermeldingen van Brugge ziet er derhalve als volgt uit:

- Bruggis (851-864, wellicht tussen 853 en 859/60; afschrift 12de eeuw);
- BRVGGAS (864-875; munt Karel de Kale);
- Bruciam of Bruociam (892; afschriften vroege 11de eeuw en 11de eeuw);
- BRVCCIA (893-894 of 898-905; munt Karel de Eenvoudige);

- Brutgis (eerste helft 10de eeuw; afschrift 944-946);
- Brudgias of Brugias (941-946, allicht 944 of 945; afschriften vroege 13de eeuw.

Aan deze bronnen kunnen natuurlijk nog betrouwbare gegevens toegevoegd worden die voorkomen in bronnen uit de 11de eeuw (zoals het overlijden van gravin Adela, echtgenote van Arnulf I, in het *castrum* van Brugge in 960, vermeld in een 11de-eeuws mirakelboek uit Sint-Bertijns; of de bouwwerken die in Brugge verricht werden door graaf Arnulf *Barbatus* – naar alle waarschijnlijkheid Arnulf I – met behulp van stenen afkomstig van het oude *castellum* van Oudenburg, opgetekend in een laat 11de-eeuwse bron uit Oudenburg) (Declercq 2006, 328; Declercq 1991, 25), maar dit valt buiten het kader van deze bijdrage.

Op zich leveren de hier besproken eigentijdse vermeldingen overigens al heel wat informatie over het vroege Brugge. De attestaties die handelen over gebeurtenissen uit 851 en 892 impliceren gezien de context noodzakelijkerwijze dat er zich toen al een versterking bevond in Brugge. De aanduiding van Brugge als *vicus* in de eerste helft van de 10de eeuw en als *portus* in 944 of 945 wijst erop dat er ten laatste in de eerste helft van de 10de eeuw een handelsnederzetting met een haven tot ontwikkeling was gekomen. De munten van Karel de Kale en Karel de Eenvoudige duiden erop dat Brugge al van in het derde kwart van de 9de eeuw een centrumfunctie vervulde voor de streek. Uit de brief van Arnulf I kan tenslotte nog opgemaakt worden dat Brugge sinds de dagen van zijn grootvader Boudewijn I ook een sacrale uitstraling moet gekend hebben. Door de overbrenging van de relieken van de hl. Donaas werd Brugge immers het belangrijkste cultuscentrum in de kustregio.

Het opduiken op een bepaald ogenblik van een nederzetting in geschreven bronnen zegt vanzelfsprekend niets over de ouderdom van deze plaats. In het geval van Brugge echter zijn er redenen om aan te nemen dat het begin van de

stadsontwikkeling wel min of meer samenvalt met de periode waaruit de hier besproken attestaties afkomstig zijn. Nu duidelijk is geworden dat Brugge niet mag vereenzelvigd worden met het 7de-eeuwse *municipium Flandrense*, is er geen enkele aanwijzing meer dat Brugge al in de Merovingische tijd een administratief-bestuurlijke centrale plaats zou zijn geweest. Dit strookt met de bevindingen van het archeologisch onderzoek: tot en met de 8ste eeuw is er weinig activiteit en is er hoogstens sprake van prestedelijke bewoning (Hollevoet 2011b, 94). Uit de late 9de eeuw stammen de vroegste sporen van een laat-Karolingische versterking op de Burg (Hillewaert 2011, 119-122), wat overeenstemt met de indicaties uit de hier behandelde bronnen uit de tweede helft van de 9de eeuw (851 en 892). Deze versterking heeft haar oorsprong ongetwijfeld te danken aan de verdediging tegen de Noormannen en werd naderhand verder uitgebouwd door de eerste graven van Vlaanderen. Deze versterking en het feit dat ze al in de late 9de eeuw dienst deed als steunpunt en uitvalsbasis van graaf Boudevijn II (cf. hierboven de tekst uit 892), heeft er blijkbaar vrij snel toe geleid dat Brugge het centrum werd van de Vlaanderengouw, een functie die zoals het zich nu laat aanzien voordien vermoedelijk vervuld werd door Oudenburg. De 9de-eeuwse versterking werd opgetrokken vlak bij de oostelijke grens van deze pagus. Sommigen menen zelfs dat de Reie de grens vormde tussen de *pagus Flandrensis* en de ten oosten ervan gelegen *pagus Rodanensis*, het gebied rond Aardenburg. Hoe het ook zij, uit bronnen afkomstig uit de Sint-Pietersabdij in Gent blijkt dat de *pagus Rodanensis* op zijn minst nog bestond bij het begin van de regering van Karel de Kale (840-877), maar dat hij in 941 al opgeslorpt was door de *pagus Flandrensis* die zich toen uitstreekte tot Oostburg (Gysseling, Koch 1950, 134 en 145; Declercq 1995, 155). De samenhang van deze oostelijke uitbreiding van de Vlaanderengouw met de eerste graven van Vlaanderen ligt voor de hand.

Ook de groei van een handelsnederzetting in Brugge moet wellicht in verband gebracht worden met de uitbouw van de

burcht tot een machtscentrum van de eerste graven van Vlaanderen. In tegenstelling tot wat men in navolging van Henri Pirenne lange tijd gedacht heeft, hebben de steden in Vlaanderen hun ontstaan immers niet te danken aan de langeafstandshandel. Er is evenmin een samenhang met de teloorgang van de precies op deze internationale handel gerichte *emporía* in het Nederlandse rivierengebied (zoals Domburg op Walcheren). De als *portus* omschreven handelsnederzettingen in het gebied waar het graafschap Vlaanderen aan het ontstaan is, hebben dus de functie van deze efemerer gebleken handelsplaatsen niet overgenomen. In plaats daarvan valt hun opkomst te verklaren door een interne dynamiek in gang gezet door de landbouwoverschotten van de grote domeinen die geleid heeft tot een bloeiende regionale en interregionale handel (Verhulst 1994; Verhulst 1999). De eerste graven van Vlaanderen hebben vermoedelijk al in de late 9de eeuw in de omgeving van Brugge het beheer van de grote koninklijke domeinen (*fisci*) voor hun eigen rekening overgenomen: Snellegem (vermeld in 941), Weinebrugge of Sint-Michiels (vermeld in 962), en Maldegem dat oorspronkelijk deel uitmaakte van de *pagus Rodanensis* (vermeld kort voor 941) worden alledrie in het midden van de 10de eeuw als grafelijk bezit vermeld (Declercq 1995, 13). Daarbovenop hebben ze tal van domeinen van abdijen en andere kerkelijke instellingen in de streek geïsurpeerd (w.o. schaapsweiden in de kustvlakte). De opbrengsten van al deze voortaan grafelijke domeinen lieten ze zoals elders het geval was overbrengen naar de plaats waar hun burcht gevestigd was. Brugge moet op deze manier dan ook een centrum van concentratie en redistributie van landbouwoverschotten geworden zijn, wat ongetwijfeld de ontwikkeling en groei van een handelsnederzetting in de buurt van de burcht stimuleerde.

De 100 jaar tussen ca. 850 en ca. 950 vormen dus niet alleen een eeuw waarin Brugge voor het eerst in historische bronnen geattesteerd wordt, het lijkt in alle opzichten ook een cruciale periode geweest te zijn voor de ontwikkeling van Brugge tot een stedelijke nederzetting.

Bibliografie

- ALBRECHT G. 1959: *Das Münzwesen im niederlothringischen und friesischen Raum vom 10. bis zum beginnenden 12. Jahrhundert*, Hamburg.
- ANECA H. 1964: Het slopen van het castrum te Oudenburg en de vroegste geschiedenis van Brugge, *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 42, 1292-1305.
- BERINGS G. 1986: Een nieuwe historische aanduiding over de rol van Petegem bij Oudenaarde in de 9e eeuw, *Handelingen van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Oudenaarde* 23, 125-134.
- BISCHOFF B. 1967: *Mittelalterliche Schatzverzeichnisse. Erster Teil: von der Zeit Karls des Grossen bis zur Mitte des 13. Jahrhunderts*, München.
- BORETIUS A., KRAUSE V. 1897: *Capitularia regum Francorum*, II, Hannover.
- Charvet J. 1870: Monnaies découvertes à Glisy, *Revue belge de numismatique*, 5e série, II, 417-439.
- COENS M. 1968: Translations et miracles de saint Bavon au XIe siècle, *Analecta Bollandiana*, 86, 39-66.
- COUPLAND S. 2011: A checklist of Carolingian coin hoards 751-987, *The Numismatic Chronicle*, 171, 203-256.
- DECLERCQ G. 1988: Brugge als toevluchtsoord tijdens de Noormannen-inval van 851, *Brugs Ommeland*, 28, 131-139.
- DECLERCQ G. 1991: Oorsprong en vroegste ontwikkeling van de burcht van Brugge (9de-12de eeuw). In: De Witte H. (ed.), *De Brugse Burg. Van grafelijke versterking tot moderne stadskern*, Brugge, 15-45.
- DECLERCQ G. 1995: Vlaanderen en de Vlaanderengouw in de vroege Middeleeuwen, *Vlaanderen*, 44, 154-161.
- DECLERCQ G. 1998: *Traditievorming en tekstmanipulatie in Vlaanderen in de tiende eeuw. Het 'Liber Traditionum Antiquus' van de Gentse Sint-Pietersabdij*, Brussel.
- DECLERCQ G. 2006: Entre mémoire dynastique et représentation politique. Les sépultures des comtes et comtesses de Flandre (879-1128). In: Margue M. (ed.), *Sépultures, mort et représentation du pouvoir au Moyen Âge – Tod, Grabmal und Herrschaftsrepräsentation im Mittelalter*, Luxemburg, 321-372.
- DECLERCQ G. 2011: Bruggas, Bruciam, Brutgis. De oudste eigentijdse vermeldingen van Brugge. In: Hillewaert B., Hollevoet Y., Ryckaert M. (eds.), *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 129-136.

- DECLERCQ G., VERHULST A. 2003: *Villa et mansus* dans le *Liber Traditionum* du Xe siècle de l'abbaye Saint-Pierre-au-Mont-Blandin de Gand, *Revue belge de Philologie et d'Histoire – Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 81, 1015-1022.
- DEHAISNES C. 1871: *Les Annales de Saint-Bertin et de Saint-Vaast*, Paris.
- DEPEYROT G. 1993: *Le numéraire carolingien. Corpus des monnaies*, Paris.
- DEROLEZ A. 1974: De valse oorkonde van graaf Arnulf I van Vlaanderen voor het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge (961, juli 31), *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 140, 431-499.
- DE SIMSON B. 1909: *Annales Xantenses et Vedastini*, Hannover en Leipzig.
- DE SMET J.-J. 1837: *Corpus chronicorum Flandriae*, I, Brussel.
- D'HAENENS A. 1967: *Les invasions normandes en Belgique au IXe siècle*, Leuven.
- DHONDT J. 1957: De vroege topografie van Brugge, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, 11, 3-30.
- DIERKENS A. 1990: Saint Anschaire, l'abbaye de Torhout et les missions carolingiennes en Scandinavie. Un dossier à rouvrir. In: Sot M. (ed.), *Haut Moyen Age. Culture, éducation et société. Etudes offertes à Pierre Riché*, La Garenne-Colombes, 301-313.
- DOLBEAU F. 1980: Un sermon inédit de Rathier pour la fête de saint Donatien, *Analecta Bollandiana*, 98, 335-362.
- DOLBEAU F. 1981: Nouvelles recherches sur le "Legendarium Flandrense", *Recherches Augustiniennes*, XVI, 399-455.
- FRÈRE H. 1977: *Le denier carolingien spécialement en Belgique*, Louvain-la-Neuve.
- FRÈRE H. 1980: Le denier carolingien, *Revue belge de numismatique*, 126, 109-127.
- GARIEL E. 1884: *Les monnaies royales de France sous la race carolingienne*, II, Straatsburg.
- GRIERSON Ph. 1937: The translation of the relics of St. Donatian to Bruges, *Revue bénédictine*, 49, 170-190.
- GYSELING M. 1944: Etymologie van Brugge, *Handelingen van de koninklijke commissie voor toponymie en dialectologie*, 18, 69-79.
- GYSELING M. 1950: *Toponymie van Oudenburg*, Tongeren.
- GYSELING M. 1960: *Toponymisch woordenboek van België, Nederland, Luxemburg, Noord-Frankrijk en West-Duitsland (voor 1226)*, Tongeren.

- GYSSELING M., KOCH A.C.F. 1948: Het "Fragment" van het tiende-eeuwse Liber Traditionum van de Sint-Pietersabdij te Gent, *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 113, 253-312.
- GYSSELING M., KOCH A.C.F. 1950: *Diplomata Belgica ante annum millesimum centesimum scripta*, s.l.
- HAECK A. 1996: *Middeleeuwse muntschatten gevonden in België (750-1433)*, Brussel.
- HAERTLE C.M. 1993: De Karolingische muntenvondst van Zelzate. In: *Over den Vier Ambachten: 750 jaar Keure - 500 jaar Graaf Jansdijk, Kloosterzande*, 679-684.
- HAERTLE C.M. 1997: *Karolingische Münzfunde aus dem 9. Jahrhundert*, Keulen-Wenen.
- HILLEWAERT B. 2011: Wat de archeologie vertelt over de Brugse binnenstad. In: Hillewaert B., Hollevoet Y., Ryckaert M. (eds.), *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 118-126.
- HOLLEVOET Y. 2011a: Het ruimere historische kader. In: Hillewaert B., Hollevoet Y., Ryckaert M. (eds.), *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 96-110.
- HOLLEVOET Y. 2011b: Vondsten en vindplaatsen uit de vroege middeleeuwen. In: Hillewaert B., Hollevoet Y., Ryckaert M. (eds.), *Op het raakvlak van twee landschappen. De vroegste geschiedenis van Brugge*, Brugge, 80-95.
- KOCH A.C.F. 1949: De ouderdom van de stad Brugge, *Handelingen Société d'Emulation Brugge*, 86 (1949), 145-150.
- KOCH A.C.F. 1981: Het graafschap Vlaanderen van de 9de eeuw tot 1070. In: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, 1, Haarlem, 354-383.
- KRUSCH B. 1902: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Merovingicarum*, IV, Hannover-Leipzig.
- LAMBERT V. 2008: *De oorkonden van het Sint-Donatiaanskapittel te Brugge (9de eeuw-1300)*, Brussel.
- METCALF D.M. 1979: Coinage and the rise of the Flemish towns. In: Mayhew N.J. (ed.), *Coinage in the Low Countries*, s.l. (BAR International Series 54), 1-21.
- METCALF D.M. 1990: A sketch of the currency in the time of Charles the Bald. In: Gibson M.T., Nelson J.L. (eds.), *Charles the Bald. Court and kingdom*, Aldershot, second, revised edition, 65-97.
- MOESGAARD J.C. 2013: Le monnaie d'Arras, Bruges et Tournai dans les années 920 et 930. In: C. Lorren (ed.), *La Gaule, le monde insu-*

- laire et l'Europe du Nord au haut Moyen Âge. Actualité de l'archéologie en Normandie (Ve-Xe s.)*, Saint-Germain-en-Laye, 349-353.
- MOESGAARD J.C. 2014: Fabrication et circulation monétaires en Flandre, Artois et Tournaisis 864-vers 940, *Revue belge de numismatique*, 160, 43-66.
- MORRISON K.F., Grunthal H. 1967: *Carolingian Coinage*, New York.
- PROU M. 1896: *Les monnaies carolingiennes*, Parijs.
- SERRURE C.A. 1859-1860: Karolingische munten gevonden te Assenbrouck, *Vaderlandsch Museum*, 3, 417-421.
- SOERS K. 1987: *Assenbroek*, Gent (Archeologisch inventaris Vlaanderen, IX).
- VALESIIUS H. 1675: *Notitia Galliarum*, Parijs.
- VAN ACKER K.G. 1960: De handschriften der vroegere Sint-Baafslibrije thans nog bewaard in de bibliotheek van het kapittel van de St.-Baafskathedraal te Gent, *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, Nieuwe Reeks, 14, 63-86.
- VERHULST A.E. 1958: *De Sint-Baafsabdij te Gent en haar grondbezit (VIIe-XIVe eeuw)*, Brussel.
- VERHULST A. 1971: Das Besitzverzeichnis der Genter Sankt-Bavo-Abtei von ca. 800 (Clm 6333), *Frühmittelalterliche Studien*, 5, 193-234.
- VERHULST A. 1977: An aspect of the question of continuity between antiquity and middle ages: the origin of the Flemish cities between the North Sea and the Scheldt, *Journal of Medieval History*, 3, 175-205.
- VERHULST A. 1986: La vie urbaine dans les anciens Pays-Bas avant l'an mil, *Le Moyen Âge*, 92, 185-210.
- VERHULST A. 1989: The origins of towns in the Low Countries and the Pirene thesis, *Past & Present*, 122, 3-35.
- VERHULST A. 1994: La ville et son émergence en Flandre. In: Demolon P., Galinié H., Verhaeghe F. (eds.), *Archéologie des villes dans le Nord-Ouest de l'Europe (VIIe-XIIIe siècle)*, Douai, 41-46.
- VERHULST A. 1999: *The Rise of Cities in North-West Europe*, Cambridge.
- WATTENBACH W. 1883: Reliquien in Gent, *Neues Archiv*, VIII, 369-377.
- ZEUMER K. 1886: *Formulae Merovingici et Karolini aevi*, Hannover.

Georges DECLERCQ

